

УДК 78:159.9

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВОЇ ПЕДАГОГІКИ ЯК ФАКТОР ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Соловійов Віктор, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри музичного мистецтва, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського.

ORCID: 0000-0003-4905-2218

E-mail: viktorsoloviov@gmail.com

Стаття присвячена аналізу диригентсько-хорової освіти в музичній культурі України ХХ століття в контексті підвищення якості професійної підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва. Методологічні підходи: аналітичний – висвітлення методологічних та загальноконцептуальних основ проблеми та наукового аналізу системи диригентсько-хорової освіти в музичній культурі України другої половини ХХ століття; культурологічний підхід – в контексті аналізу впровадження нових освітніх технологій, які спрямовані на подальшу культурологізацію і гуманітаризацію освіти; теоретичний – при аналізі мистецької освіти, яка передбачає глибоку теоретичну і практичну підготовку спеціаліста, що має стратегічну спрямованість на досягнення вузом загальноєвропейського рівня гуманітарної освіти.

Ключові слова: інтерпретація, хоровий спів, музична педагогіка, хорова традиція України, диригентсько-хорова педагогіка, вища диригентсько-хорова освіта України, фундатори диригентсько-хорової педагогіки України.

STUDY OF THE UKRAINIAN CONDUCTING AND CHORAL PEDAGOGY AS A FACTOR FOR AWAKENING THE NATIONAL PATRIOTIC CONSCIOUSNESS OF THE INTENDING MUSIC TEACHERS

Soloviov Viktor, PhD in Pedagogics, Associate Professor, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University.

ORCID: 0000-0003-4905-2218

E-mail: viktorsoloviov@gmail.com

The article is devoted to the analysis of conducting and choral education in the Ukrainian musical culture of the 20th century in the context of improving the professional training quality for intending music teachers. Methodological approaches: analytical – covering the methodological and general conceptual foundations of the problem and the scientific analysis of the conducting and choral education system in the Ukrainian musical culture in the second half of the 20th century; cultural approach – in the context of the analyzing the introduction of new educational technologies that are aimed at the subsequent culturalization and humanization of education; art history – in the analysis of art education, which provides a deep theoretical and practical training of a specialist who has a strategic focus on achieving a university-wide European level of humanitarian education.

The article examines the analysis of the pedagogical development of prominent representatives from the Ukrainian higher conducting and choral school of the twentieth century.

As a result of a scientific research in this problem, we came to the conclusion that during the Soviet period of developing pedagogical principles of introducing national priorities and democratization of education, in-depth professionalization of the content, methods. For the second period – the formation of an independent conducting and choral pedagogy (the end of the twentieth century) – the characteristic is implementing the principle of differentiation and individualization of choir conductors training in institutions of various fields (art, culture, pedagogical universities); increasing the role of the phenomenological and ethnocultural approaches, which required individualization of conducting and choral education, widening the content of education with the values of the national culture.

Keywords: interpretation, choral singing, musical pedagogy, choral tradition of Ukraine, conducting and choral pedagogy, higher conducting and choral education of Ukraine, founders of conducting and choral pedagogy of Ukraine.

Процеси державотворення, які нині відбуваються в Україні, спричинили глибинну інтенсифікацію духовного життя суспільства. Все більший розвиток отримують ті види мистецтва, які мають коріння в народних традиціях і уособлюють українську духовність. Серед них на особливу увагу заслуговує українське мистецтво хорового співу, котре сприяє утвердженню державності, культурній консолідації нації, інтелектуальному та духовному відродженню народу. Глибоке осмислення, детальний аналіз української диригентсько-хорової педагогіки, усіх розмаїть її форм, з усім багатством притаманних сучасності змістів сприятиме вихованню майбутніх вчителів музичного мистецтва. Творче переосмислення значимості для духовного життя нації хорової культури в світлі сучасних філософських та педагогічних поглядів на роль та значення хорової музики у формуванні світогляду та національної самосвідомості потребує втілення нових вимог до диригентсько-хорової підготовки сучасного фахівця.

Вивчення педагогічних джерел свідчить, що увага багатьох науковців акцентована на таких напрямках: аналіз педагогічних поглядів фундаторів вітчизняної музичної освіти (Ж. Аністратенко, О. Бенч, М. Боровик, В. Васильєв, Є. Віноградова, С. Горбенко, О. Михайличенко, О. Ростовський, О. Рудницька), музикознавчий аналіз окремих питань організації підготовки диригентів (А. Лашенко, Ю. Мартинюк, А. Мірошникова, Є. Савчук, О. Тимошенко та ін.), теоретико-методичні аспекти диригентсько-хорової освіти студентів у вишах різного профілю (Л. Василевська-Скупа, Г. Голик, І. Коваленко, А. Козир, О. Маруфенко, Л. Остапенко, І. Шинтяпіна).

Суперечності між накопиченим педагогічним досвідом у вітчизняній думці щодо диригентсько-хорової освіти в Україні та недостатнє його опрацюванням й обумовило вибір зазначеної теми.

Мета статті – аналіз педагогічних напрацювань видатних представників української вищої диригентсько-хорової школи ХХ століття та вплив педагогічних принципів видатних українських педагогів щодо національних пріоритетів і демократизації освіти на виховання національно-патріотичної свідомості майбутніх вчителів.

Спираючись на періодизацію О. Сухомлинської, аналіз наукових джерел дозволяє виділити, два основних періоди, що припадають на ХХ століття. Це радянський період (30–90 роки) і період незалежної України (1991–2000).

Для розвитку диригентсько-хорової освіти в Україні другої половини ХХ ст. велике значення мало наукове дослідження проблем диригентського мистецтва і

педагогіки. В 40-х роках ХХ ст., коли були сформовані кафедри хорового диригування в консерваторіях Києва, Одеси, Львова, Харкова. Засвідчується великий вплив на перебіг цього процесу визначних українських музичних діячів – Б. Яворського, Г. Верьовки, Е. Скрипчинської, М. Вериківського, К. Пігрова, М. Колесси, О. Перунова, К. Греченка, З. Заграничного та ін. Провідні діячі музичних інститутів і консерваторій Києва, Одеси, Харкова та Львова здійснюють спробу сформулювати педагогічні підходи та ідеї стосовно виховання спеціалістів вищої кваліфікації [4, с. 4].

Досліджуючи диригентську діяльність М. Лисенка можна зробити висновок про те, що вона не тільки позитивно вплинула на подальший розвиток хорової культури і, зокрема, диригентсько-хорової освіти, а й стала важливим джерелом формування національної самосвідомості в Україні.

Суттєву роль у розвитку сучасної диригентсько-хорової освіти в Україні відіграла плідна наукова діяльність М. Колесси, в працях якого систематизовано викладено основні проблеми диригентської техніки. Діяльність фундатора школи М. Колесси, основні принципи диригентської педагогіки якого сформувалися внаслідок багаторічної діяльності митця як професора і фундатора кафедри оперно-симфонічного і хорового диригування Львівського вищого музичного інституту ім. М. Лисенка.

Ще в 1938 році у збірнику «Диригентський поради́к» він публікує наукову працю «Диригування», яка є однією з перших спроб обґрунтування теоретичних засад диригентського мистецтва в українському музикознавстві. Найбільш повно погляди професора щодо технічного боку диригентського мистецтва висвітлено в ґрунтовній науковій праці «Основи техніки диригування», яка стала теоретичною базою львівської диригентської школи.

Одним із фундаторів вищої диригентсько-хорової освіти в Україні, яскравим представником київської школи був композитор П. Козицький, автор фундаментальної праці «Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування». Дотримуючись професіографічного підходу до освіти диригента, за яким, передусім, акцентувалася роль професійних знань і спеціальних умінь диригента хору, П. Козицький також підтримував ідею творчого розвитку студента. Актуальними залишаються його думки щодо позбавлення диригентсько-хорового навчання муштри, «технократизму» і набуття ознак захоплюючої творчості, активного та свідомого виховання особистості диригента та співака хору [10, с. 28]. На цьому етапі належне місце приділялося національній складовій освіти диригента хору, її спрямованості на демократичні цінності, що виявилось через появу нотних збірок обробок українських пісень для шкільних хорів.

Вагома роль у розробці стратегії вищої диригентсько-хорової освіти належить композитору Б. Яворському. Видатний громадський діяч і педагог активно втілював у виконавську й педагогічну практику інноваційну педагогіку, спрямовану на пробудження творчої активності й музичного мислення студента [1, с. 10]. Б. Яворський висловлювався на користь виховання особистості музиканта-митця, розвитку його активного інтонаційного мислення, музичної уваги й уяви, які він тлумачив як здатність безперервно утримувати й активно спрямовувати «внутрішню слухову настройку» музиканта. Автор засвідчував позитивний вплив хорового співу й диригування хором на професійний розвиток музикантів усіх спеціальностей.

Разом з тим, теоретичні напрацювання та величезний практичний досвід

Б. Яворського в галузі музичної педагогіки, особливо щодо підготовки професійних музикантів містить у собі ще недостатньо актуалізований теоретичний та практичний педагогічний потенціал.

Вивчення педагогічних поглядів і досвіду діяльності видатного представника київської школи П. Муравського засвідчує його приналежність до особистісно-діяльнісного підходу. Адже відомий диригент, творча й педагогічна діяльність якого припадає на етап 40–90 років радянського періоду, визначав обов'язковим творче наставництво, співпрацю між викладачами та студентами-початківцями задля прилучення останніх до таємничих глибин хорової традиції українців [2, с. 540]. Своїми педагогічними пріоритетами він вважав підготовку студентів до самостійної праці над культурою хорового інтонування, пошуку сучасних інтерпретацій. Майстер створював на хорових заняттях спокійну й доброзичливу психологічну атмосферу, завдяки якій відбувалося виховання індивідуальності студента.

Плідними для сучасної диригентсько-хорової освіти стали науково-методичні праці видатного представника української диригентської школи М. Канерштейна, які містять його багаторічний педагогічний досвід в Національній музичній академії України ім. П. Чайковського. У фундаментальній праці «Вопросы дирижирования», висвітлюючи широке коло питань підготовки та практичної діяльності диригентів. М. Канерштейн один з центральних розділів присвячує техніці диригування.

Помітним є внесок у диригентсько-хорову педагогіку радянського періоду України фундатора одеської диригентсько-хорової школи К. Пігрова, відомого організатора диригентсько-хорового факультету Одеської консерваторії (1936), видатного майстра вітчизняної хорової культури. Визнаючи обов'язковою педагогічну підготовку студентів до ефективного керування хором, важливість виявлення співтворчості й активності співаків, відомий педагог прагнув виховувати самостійне мислення студентів. Педагогічні ідеї видатного Майстра яскраво втілювалися його учнями – провідними майстрами сучасної національної хорової культури А. Авдієвським, П. Гороховим, М. Гринишиним, Є. Душенком, Д. Загрецьким, В. Іконником, А. Мархлевським, В. Шипом. Саме тому педагогічна система К. Пігрова вимагає ретельного вивчення і обґрунтування.

Вагомий внесок у розвиток диригентсько-хорової освіти радянського періоду здійснили представники регіональної харківської школи О. Перунов, К. Греченко, З. Заграничний [9]. Організаторська діяльність О. Перунова, талановитого учня П. Козицького, сприяла народженню системи вищої диригентсько-хорової освіти в Харкові, зокрема кафедр хорового диригування в музично-драматичному інституті (1928), консерваторії (1945), інституті культури (1961). Значним досягненням О. Перунова слід уважати створення належного науково-методичного забезпечення для диригентсько-хорової освіти студентів, зокрема, навчальних посібників і хрестоматій. Закономірним результатом педагогічної діяльності О. Перунова, який втілював ідеї професіографічного підходу, було виховання видатного представника харківської диригентсько-хорової школи Лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка, народного артиста України В. Палкіна.

Інший представник харківської школи – К. Греченко, талановитий хоровий диригент і завідувач кафедри хорового диригування Харківської консерваторії (1951–1972) висловлював, на наш погляд, цінні думки щодо важливості гуманізації

диригентсько-хорової освіти. Особливо значущими залишаються його ідеї про спрямованість навчально-виховного процесу на становлення індивідуальності студента, розвиток його волі, творчих здібностей і артистизму; актуальність співтворчості та співдружності викладача-запалювача, концертмейстера і студента; перетворення класу індивідуальних занять на творчу лабораторію [9, с. 261].

Подальше вивчення наукових праць і музичної преси другої половини ХХ століття дає підстави стверджувати, що з 70-х років у хоровій педагогіці України поширюються ідеї оптимізації вищої диригентсько-хорової освіти. Зокрема М. Кречко, відомий хоровий диригент і професор Київської консерваторії ім. П. Чайковського, підтримуючи думки представників мистецької освіти 20–30-х років, акцентував визначну роль виховання індивідуальності студента, розвитку його нестандартного мислення у процесі пошуку оригінальних трактувань і яскравих інтерпретацій. М. Кречко акцентував увагу на доцільності розвитку концептуального й образного мислення, асоціативних умінь і творчої фантазії майбутніх хормейстерів. Застерігаючи проти заштампованості й копіювання у процесі створення інтерпретацій, автор підкреслював роль загальної та духовної культури диригента хору, що сприяє виявленню тексту й підтексту хорового твору [4].

Про недоліки підготовки «диригентів-теоретиків» поза основним інструментом (хором) у 1985 р. висловлювався Є. Савчук. Відомий диригент і педагог підкреслював необхідність створення максимально сприятливих умов для практичного спілкування студента з хором; піднесення теоретичного рівня фахових дисциплін, зокрема, хорознавства, який мають викладати ознайомлені з роботою у хорі спеціалісти. Автор констатував брак навчальної літератури й наявність застарілих програм, які не відповідають вимогам сучасності [8]. Надзвичайно корисні ідеї щодо реорганізації змісту вищої диригентсько-хорової освіти висловлював А. Лащенко, який акцентував необхідність інтегрувати у змісті освіти майбутніх диригентів хору теоретичні відомості щодо хорового виконавства. Курс хорознавства у вищих навчальних закладах, на думку А. Лащенко, мав охоплювати глобальні історичні, теоретичні й методичні проблеми хорового мистецтва, інтегрувати відомості з музичної психології, акустики, літературознавства, хорознавства [5].

Отже, за радянських часів диригентсько-хорова педагогіка пройшла шлях від поступової кристалізації педагогічних понять, принципів, підходів до підготовки фахівців у вищих навчальних закладах до осмислення необхідності оптимізації та підвищення ефективності диригентсько-хорової освіти на підставі особистісно-діяльнісного й індивідуального підходів. Утім, у радянський період теоретичні засади вищої диригентсько-хорової освіти не стали предметом спеціального наукового дослідження, проте спрямованість диригентсько-хорової педагогіки на вирішення практично-прикладних завдань призвела до усталення продуктивних педагогічних традицій у цій сфері освіти.

Новий, сучасний період розвитку вищої диригентсько-хорової освіти почався за часів незалежності України. Про необхідність обґрунтування нових підходів свідчать публікації А. Авдієвського, А. Мірошникової, О. Тимошенка, П. П'яковського, П. Ковалика. Зокрема, О. Тимошенко підкреслював доцільність збереження певної централізації державної структури управління навчальними й навчально-науковими центрами, що підвищить ефективність координації національної диригентсько-хорової

освіти зі світовими стандартами, а також дозволить не тільки уникнути практично-прикладного підходу до мистецької освіти, а й закріпити «традиційну для України феноменологічну проекцію мистецької освіти» [10, с. 3]. Автор висловлювався щодо зосередження уваги на теоретичному обґрунтуванні спільностей і розбіжностей у структурі та змісті різноступеневої та різнопрофільної диригентсько-хорової освіти відповідно до існуючих профілів професійної підготовки. Це надасть процесу навчання, зазначав автор, конкурентності й інтенсивності. Важливим аспектом реорганізації диригентсько-хорової освіти фахівці вважали інтеграцію та координацію творчих і освітніх зв'язків між українськими й зарубіжними закладами освіти.

Одним із концептуальних напрямів реформування незалежної вітчизняної музичної освіти вчені та практики називали поглиблення в ній етнокультурознавчого аспекту, зокрема ідей і провідних положень музичної україністики. Його підтримував академік А. Авдієвський, який вбачав доцільним здійснювати диригентсько-хорову підготовку вчителів музики в руслі національної музичної культури. Зміст освіти, у якому враховано етапи становлення української народної та академічної культури, орієнтує на духовно-культурне збагачення нашого суспільства, сприяє згуртуванню інтелектуального потенціалу країни навколо завдань патріотичного виховання, вважав видатний митець і педагог. Вивчення педагогічних поглядів представників київської музичної школи свідчить про підтримку ними ідеї згуртування всієї мережі музично-творчих закладів навколо фахової мистецької освіти у вигляді серії інститутів при Національній музичній академії України, що дозволить активізувати спеціальну освіту диригентів самодіяльних хорів та вчителів музики. Проте інші цикли диригентсько-хорової освіти, зокрема, культурологічний і психолого-педагогічний у цих умовах навряд чи набудуть належної ґрунтовності й фундаментальності. Натомість, за цього підходу навряд чи повністю будуть ураховуватися регіональні потреби. Аналіз досліджень представників слобожанської диригентсько-хорової школи дозволяє визначити інші погляди на специфіку розвитку сучасної освіти. Зокрема, професор Харківського державного університету мистецтв імені І. П. Котляревського А. Мірошникова підкреслює важливість індивідуального підходу до розвитку кожного студента, що вимагає, на її думку, урахування особистісних якостей майбутніх виконавців і педагогів, уникнення стандартизації у процесі диригентсько-хорової освіти [7, с. 7]. Натомість, відомий педагог і вчений, наголошуючи доцільність виховання творчої активності й самостійного мислення студента-диригента у вищій школі, його волі й цілеспрямованості, не підкріплює свої рекомендації ґрунтовними теоретичними та практичними аргументаціями.

Отже, узагальнюючи, слід зазначити, що в радянський період розвитку вітчизняної вищої диригентсько-хорової освіти затвердилися педагогічні принципи щодо запровадження національних пріоритетів і демократизації освіти, поглибленої професіоналізації змісту, методів, форм підготовки диригентів хору, виховання студентів як яскравих творчих індивідуальностей. Для другого періоду – становлення незалежної диригентсько-хорової педагогіки (кінець ХХ століття) – характерним є реалізація принципу диференціації та індивідуалізації навчання диригентів хору в закладах різного профілю (мистецтва, культури, педагогічних університетах); підвищення ролі феноменологічного та етнокультурного підходів, що вимагало індивідуалізації диригентсько-хорової освіти, поглиблення змісту освіти цінностями

національної культури. Глибоке дослідження пріоритетів видатних представників української вищої диригентсько-хорової освіти та виховання особистісних якостей майбутніх виконавців і педагогів, на нашу думку, дозволить підготувати гідне покоління громадян-патріотів, які в майбутньому будуть виховувати школярів на основі української національної культури, формувати уявлення учнів щодо причетності до свого народу та його традицій, що буде сприяти відчуттю патріотизму та громадянської позиції майбутнього покоління. Перспективним є в подальшому дослідити розвиток вищої диригентсько-хорової освіти ХХІ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аністратенко Ж. Яворський у Києві. *Музика*. Київ, 1977. № 4. С. 26.
2. Виноградова Е. Наш Муравський. *Наука і культура*. Київ, 1983. Вип. 19. С. 536–540.
3. Кречко М. Наповнена музикою, сповнена доброти. *Наука і культура*. Київ, 1983. Вип. 18. С. 448–456.
4. Кречко М. До вершин хорового мистецтва. *Музика*. Москва, 1970. № 4. С. 2.
5. Лашенко А. П. Пути совершенствования предмета «Хороведение и методика работы с хором». Вопросы хорового образования. Москва, 1985. Вып. 77. С. 21–39.
6. Мартинюк А. К. Диригентсько-хорова освіта в музичній культурі України другої половини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01. Харків, 2001. 20 с.
7. Мирошникова А. А. Воспитание профессиональных качеств дирижера-хормейстера в классе хорового дирижирования. Київ, 1993. 16 с.
8. Савчук Є. На рівень сучасності. *Музика*. Москва, 1985. № 3. С. 22.
9. Харьковский институт искусств им. И. Котляревского. Харків, ХІМ, 1992. 444 с.
10. Тимошенко О. С. Музична освіта України на сучасному етапі. *Укр. музикознавство*. Київ, 2000. Вип. 29. С. 3–8.
11. Уманець В. А. Козицький – учитель музики і співу. *Музика*. Київ, 1973. № 4. С. 27–28.

REFERENCES

1. Anistratenko, Zh. (1977). Yavorskij u Kiyevi. *Muzika*. Kyiv, 4, 26 [in Ukrainian].
2. Vinogradova, E. (1983). Nash Muravskij. *Nauka i kultura*. Kyiv: issue 19, 536–540 [in Ukrainian].
3. Krechko, M. (1983). Napovnena muzikoju, spovnena dobroti. *Nauka i kultura*. Kyiv: issue 18, 448–456 [in Ukrainian].
4. Krechko, M. (1970). Do vershin horovogo mistectva. *Muzika*. Moskva, 4, 2 [in Russian].
5. Lashenko, A. P. (1985). Puti sovershenstvovaniya predmeta «Horovedenie i metodika raboty s horom». *Voprosy horovogo obrazovaniya*. Moskva: issue 77, 21–39 [in Russian].
6. Martinyuk, A. K. (2001). Dirigentsko-horova osvita v muzichnij kulturi Ukrayini drugoyi polovini XX stolittya. *Extended abstract of candidate's thesis*. Xarkiv [in Ukrainian].
7. Miroshnikova, A. A. (1993). Vospitanie professionalnyh kachestv dirizhèra-hormejestera v klasse horovogo dirizhirovaniya. Kyiv, 16 [in Ukrainian].
8. Savchuk, Ye. (1985). Na riven suchasnosti. *Muzika*. Moskva, 3, 22 [in Russian].
9. Harkovskij institut iskusstv im. I. Kotlyarevskogo. (1992). Kharkiv, HIM [in Ukrainian].
10. Timoshenko, O. S. (2000). Muzichna osvita Ukrayini na suchasnomu etapi. *Ukr. muzikoznavstvo*. Kyiv, issue 29, 3–8 [in Russian].
11. Umanec, V. A. (1973). Kozickij – uchitel muziki i spivu. *Muzika*. Kyiv, 4, 27–28 [in Russian].